

sledovanie distribúcie niektorých druhov prídavkov v hroboch, ako sú vedierka, zvieracie kosti, keramické nádoby, ktoré naznačili určité tendencie v postupe pochovávaní. Keramické prílohy sa sústreďujú skôr do južnej časti pohrebiska, kým bohato vybavené do severnej, čiže nemusia byť len chronologickým, ale aj sociálnym ukazovateľom. Vplyv na umiestňovanie hrobov do skupín mohol byť prejavom rodinných vzťahov, preto nemožno hovoriť o postupnom lineárnom pochovávaní do radov.

V desiatej kapitole je posudzované pohrebisko v kontexte jeho okolia. Skúmané sú chronologicky podmienené výskyt a vplyvy v materiálnej kultúre z rôzneho geografického a kultúrneho prostredia, často lokálne modifikované. Z nich možno spomenúť zložky materiálnej kultúry prameniace v neskorooavarskom období, prvky predkôltlašského horizontu stredného Podunajska a z východoalpskej oblasti, karolínske, byzantské a východoeurópske vplyvy, kontakty s Čechami, ale predovšetkým úzke väzby na Moravu. Autorka v tejto kapitole upozorňuje aj na pomerne intenzívne osídlenie regiónu vo včasnóm stredoveku, ktorého počiatky siahajú do včasnošľovanského obdobia, prvá písomná zmienka pre oblasť v okolí Thunau sa vzťahuje k rokom 902/903. Skúmané dolnorakúske pohrebiská severne od Dunaja nevykazujú také výrazné vplyvy zo západu ako pohrebisko na Obere Holzwise, čo E. Nowotná dáva do súvisu s centrálnym hradiskom v polohe Schanzberg, na ktorom sídlila miestna elita. Po porovnaní so situáciou na pohrebiskách veľkomoravských centier dospela k záveru, že hradisko Thunau so svojím zemepanským dvorcom, vyčleneným z jeho areálu palisádou, a tiež kostolom malo obdobnú funkciu, v regióne zohrávalo významnú úlohu. Tá sa prejavila aj v prítomnosti predmetov dokladajúcich nadregionálny a diaľkový obchod. Z geopolitického hľadiska sa lokalita nachádzala medzi mocenskými sférami Franskej a Veľkomoravskej ríše. Vzhľadom na charakter pohrebiska i vnútornej zástavby hradiska je pravdepodobné, že sa tu nachádzalo sídlo šľovanského vládcu. Ten, podľa momentálnej situácie, podliehal politickému vplyvu raz zo strany jedného, inokedy druhého hegemonu.

Textovú časť knihy uzatvárajú dve kapitoly – nemecký a anglický súhrn, po nich nasleduje súpis použitej literatúry. Pätnástu kapitolu tvorí starostlivo vypracovaný katalóg s opismi hrobov a z nich pochádzajúcich predmetov, šestnástu kapitolu ich ilustruje kresbami, terénne situácie a výber predmetov sú dokumentované aj farebnými fotografiami.

Posledných šesť kapitol knihy tvoria rôzne analýzy nálezov z hrobov, každá so svojou ilustračnou časťou a bibliografiou. Konkrétne ide o analýzu textilných zvyškov (Karina Grömer a Elisabeth Nowotny), zvyškov kože (Gabriela Ruß-Popa), kováčskych techník (Erich Nau a Mathias Mehofer), materiálového zloženia šperkov a ozdôb (Mathias Mehofer), skúšobných kameňov (Martin Ježek) a archeobotanický rozbor výplne jedného vedierka (Sirin Uzunoglu-Obenaus).

Recenzované dielo podáva komplexný pohľad na pohrebný rítus na pohrebisku v polohe Obere Holzwise, skúmaného na hradisku v Thunau am Kamp, nevyhýba sa ani riešeniu sociálnych vzťahov v pochovávajúcej komunite. Východiskom pre širšiu historickú interpretáciu

je dôkladný rozbor chronológie jednotlivých nálezov, od ktorého sa odvíja aj predostretý vývoj pochovávaní na lokalite. Vzhľadom na metodiku práce, šírku záberu diela a interpretačné výsledky je závažným príspevkom pre poznanie včasnostredovekých dejín stredného Podunajska.

Gabriel Fusek

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0449 „Stredoveká Nitra v hmotných prameňoch“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2019.67.10>

Michael Overbeck: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern), mit einem Beitrag von Albrecht Jockenhövel: Alteuropäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel). Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIX, Band 3. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2018. 365 strán, 70 obrázkových tabuliek. ISBN 978-3-515-11981-8.

Aj v poradí tretí zväzok z XIX. oddelenia série Prähistorische Bronzefunde (PBF)¹ katalogizuje a analyzuje archeologické pramene spojené s kovolejárstvom doby bronzovej. Z predhovoru hlavného autora M. Overbecka vyplýva, že myšlienka tejto publikácie s jej osnovou sa zrodila na Vestfálskej Vilhelmovej univerzite v Münsteri na začiatku tohto milénia. Súčasťou recenzovaného zväzku je samostatný príspevok popredného archeológa a špecialistu na pravěkú metalurgiu farebných kovov A. Jockenhövela, ktorý systematizuje problematiku hrobov s kovolejáckym náčiním na teritóriu starej Európy. Pokojne však možno skonštatovať, že máme v rukách dve tematicky blízke publikácie z radu PBF v jednej väzbe.

Získavanie a spracovanie kovov spoločne s distribúciou dohotovených predmetov sú považované za ústredné ekonomické faktory stredoeurópskej doby bronzovej, čo sa spomína hneď v úvode (s. 1). Na segment tohto reťazca, a to liatie bronz, pregnantne poukazujú archeologické nálezy odlievacích foriem (kadlubov) z keramiky, bronzu a najmä z kameňa. Tieto artefakty sú zároveň interpretované ako charakteristické predmety a nástroje remeselníkov – metalurgov – a niet divu, že tvoria významnú skupinu prameňov k metalurgii doby bronzovej. Pokiaľ ide o teritórium, s výnimkou spolkovej krajiny Severného Porýnia-Vestfálska, publikácia mapuje skoro celé južné a stredné západné Nemecko (obr. 1 na s. 3). Zohľadnené sú nálezy zo súčasných spolkových krajín Bádensko-Württemberska, Bavorska, Hesenska, Porýnia-Falcka a Sárska. V porovnaní s rozlohou Slovenska (49 035 km²) ide o územie s celkovou rozlohou takmer 150 000 km², na čo nepoukazujem náhodou a k čomu sa ešte nižšie vrátim. Chronologickým rámcom publikácie je celá doba bronzová, t. j. časové pásmo od začiatku stupňa BA1 až po záver stupňa HB3. V tomto rámci sa na sledovanom teritóriu vystriedali viaceré archeologické entity, resp. kul-

¹ https://www.uni-muenster.de/UrFruehGeschichte/praehistorische_bronzefunde/pbf_publicationen.html#Abteilung19 [2-7-2019].

túry a regionálne skupiny (s. 2). Jadrom práce M. Overbecka je typologicky usporiadaný komentovaný katalóg kadlubov zo skúmaného časopriestoru, na ktorom autor systematicky pracoval približne 10 rokov. Sám podotýka, že súpis odlievacích foriem zostavil predovšetkým na základe štúdia dostupnej odbornej literatúry, prípadne z vyplnených nálezových dotazníkov, ktoré adresoval pamiatkovým úradom a archeologickým múzeám v dotknutých spolkových krajinách Nemecka. Týmto spôsobom k roku 2011 zhromaždil dovedna 176 kadlubov (s. 4). K uvedenému číslu poznamenávam, že z kvantitatívneho hľadiska je analyzovaný súbor porovnateľný s nálezmi tohto druhu z doby bronzovej na Slovensku (*Bartík 2012*, 35–38; *Bátora 2018*, 348; *Ilon 2006*, 276–285; *Pančíková 2008*, 102–106), hoci je naše teritórium podstatne menšie. Uvedenou komparáciou súčasne pripomínam popredné miesto Slovenska v metalurgii farebných kovov na starom kontinente.

V kapitole o dejinách bádania sa dozvedáme, že predložený súbor kadlubov z doby bronzovej sa v skúmanej oblasti nazhromaždil od prvej polovice 19. stor. do roku 2011. Vzhľadom na vedomosti o kultúrno-politickom vývoji a rozvoji archeológie 20. stor. v širšom priestore Európy nie je žiadnym prevrpením, že najviac kadlubov – 106 kusov (60 % nálezov) – sa našlo po druhej svetovej vojne, a to od roku 1946 do roku 2011 (tabela 1 na s. 4). Súčasťou histórie výskumu je prehľad literatúry o odlievacích formách ako aj odkazy na bádateľov, ktorí venovali odlievaniu kovov v dobe bronzovej v západnom Nemecku zvýšenú pozornosť. Možno uviesť, že najskôr to bol W. Haberey (30. roky 20. stor.), potom O. Paret a B. Urbon (50. roky 20. stor.), čo sa týka experimentov a technológie odlievania bronzových predmetov H. Drescher (od 60. rokov 20. stor.) a od 70. rokov minulého storočia až dodnes sa metalurgiou neželezných kovov bližšie zaoberá A. Jockenhövel, o čom najlepšie svedčí druhá časť recenzovanej publikácie.

V kritike prameňov (od s. 13) sa neobchádza už tradične odbornými kruhmi diskutovaná diskrepancia medzi relatívne veľkým množstvom archeologicky zachovalých bronzových artefaktov a takmer mizivým percentom odlievacích foriem na ten či onen predmet, čo M. Overbeck v zhode s inými bádateľmi vysvetľuje alternatívnymi spôsobmi liatia bronz (napr. odlievaním do hlinených foriem, ktoré sa nezachovali). Čitateľ sa v tejto stati zároveň oboznamuje s názormi rôznych autorov a diskusiou okolo techník kovolejárův v sledovanom období praveku. Z archeologických nálezov v pracovnej oblasti je evidentné, že kadluby sa v dobe bronzovej zhotovovali z kameňa, bronzu a hlíny. Je potešiteľné, že nadpolovičná väčšina (asi 60 %) odlievacích foriem pochádza zo systematických a záchranných terénnych výskumov, vrátane systematických prieskumov sídliskových jednotiek, ku ktorým sa rátať tiež výšinné polohy typu hradiská (s. 16). Sledovanie výpovedných možností kadlubov ako archeologických prameňov doviedlo M. Overbecka k premýšľaniu nad indíciami, ktoré tieto nálezy ponúkajú: doklad lokálnej metalurgie, existencia kovolejárskej dielne, výkon špecializovaného remesla a pod. (s. 17). V rámci týchto úvah nie je dôvod autorovi protirečiť, že odlievacie formy z kameňa mali všeobecnú trvácnosť a na rozdiel od hlinených foriem boli na tom-ktorom sídlisku, resp. v tej-ktorej metalurgickej dielni, aj opakovane využívané. Samozrejme, viac o tom napovedajú stopy po používaní, ktoré je na príslušnom kadlupe v súčasnosti možné skúmať rôznymi modernými chemickými a fyzikálnymi metódami (s. 18 a 19).

Vzhľadom na trendy vo vedných disciplínach v krajinách položených západne od bývalého východného bloku je však celkom ťažko uveriteľné, že počas niekoľkoročného zostavovania rukopisu tejto publikácie sa nenašla cesta, ako do výskumu kadlubov zapojiť prírodné vedy. Práve spomenutý hendikep by ale podľa M. Overbecka mal byť podnetom na zhotovenie analýz (s. 20). Exaktné analýzy kadlubov by zaiste rozšírili poznatky o primárnom procese metalurgickej výroby (tavbe a odlievaní) v dobe bronzovej vo vybraných spolkových krajinách Nemecka.

Pramenná báza, ktorú mal M. Overbeck k dispozícii, je nasledovná (od s. 21). Ako sa už vyššie naznačilo, v študovanej oblasti k roku 2011 zhromaždil celkom 176 kadlubov z 93 rôznych nálezísk. Dominantnou časťou (88 %) nálezového fondu sú kamenné kadluby (154 exemplárov). Kadluby z keramiky a bronz (sú zakaždým zastúpené 11 kusmi (po 6 %), čo je vidieť aj na diagrame (obr. 2 na s. 22). Ďalšiu štatistiku spomeniem, resp. podobne ako autor zopakujem, v súvislosti s jednotlivými skupinami nálezov. Možno však uviesť, že väčšina analyzovaných odlievacích foriem pochádza z Bádenska-Württemberska (70 exemplárov). Zhruba 60 % kadlubov je priamo zo sídlisk a hradísk, ďalších 20 % je z depotov a zvyšok sú ojedinelé a problematické nálezy (s. 23). Po všeobecnom vstupe do prameňov nás M. Overbeck postupne detailnejšie oboznamuje (od s. 23 po s. 53) s nálezmi odlievacích foriem na výšinných sídliskách/hradiskách, nížinných neopevnených sídliskách, sídliskách na vlhkých pôdach (nem. *Feuchtbodensiedlungen*, ktoré sú špecifikom sledovaného priestoru), v depotoch a napokon v hrobových súvislostiach. Artefakty vykazujúce vzťah k spracovaniu farebných kovov (napr. tégly, dýzy, lyžice, bronzová troska, kvapky bronz, bronzové náliatky atď.), ale najmä spektrá negatívov bronzových predmetov na kadluchoch, ktoré sa našli na opísaných typoch archeologických nálezísk, sú v tomto zväzku PBF prehľadne prezentované i formou tabiel 2 až 6 (od s. 26). Nielen slovenského bádateľa so záujmom o problematiku v tejto časti recenzovanej práce určite zaujme väčší hromadný nález kadlubov zo sídliskovej lokality Heilbronn-Neckargartach (s. 46 a 47), objavený v roku 1953 a obsahujúci 18 (pôvodne vedľa seba uložených) kamenných odlievacích foriem s celkovou hmotnosťou až 100 kg! Podľa negatívov na kadluchoch, ktoré sa v tomto depote zo záveru doby popolnicových polí identifikovali (tabela 7 na s. 52), sa pravdepodobne na uvedenom sídlisku odlievali bronzové nože, tyčinkovité hrivny, kosáky, hroty šípov, kladivá s tuľajkou, meče, prípadne odlievacie jadro (*Paret 1954*). V spojitosti s depotmi z pracovnej oblasti je zaujímavé, že obsahujú buď kadluby kamenné, alebo bronzové. Ale spolu sa v nich uvedené materiály zatiaľ neobjavili (s. 50). Relatívne členitú analytickú časť publikácie uzatvárajú drobné state s poznámkami k používanej terminológii (s. 53) a systému relatívnej chronológie (s. 54).

Nálezový fond, a teda detailný katalóg kadlubov (od s. 56), je usporiadaný podľa druhu materiálu. K pertraktovaným skupinám odlievacích foriem z keramiky, bronz a kameňa sú pripojené poznatky o ich funkčnosti, okolnostiach ich používania, ich chronologickom postavení a teritoriálnom rozšírení, prípadne typologické spektrá negatívov predmetov, ktoré sa v nich odlievali, odkazy na experimentálnu archeológiu, širšie európske súvislosti a pod.

Najprv sú predložené kadluby z keramického materiálu, ktoré v sledovanom priestore Nemecka spoľahlivo dokladá

len asi 70 keramických zlomkov a 11 keramických foriem (s. 56). Špecifiká analyzovaného nálezového súboru, ako napríklad nálezové prostredie, stav zachovania či druh negatívu odlievacej formy sú približené formou textu, ale aj tabelového zápisu. S úvahou autora (s. 57 až 59), v ktorej sa zamýšľa nad bežnou praxou odlievania bronzových predmetov do tzv. stratených foriem (oproti používaniu kadlubov z pevných materiálov), hoci na túto techniku poukazuje veľmi málo archeologických nálezov (potenciálnych zlomkov keramiky), sa v princípe stotožňujem. Predpoklad, že všetky hlinené fragmenty dokumentujúce techniku *cire perdue* neboli bádateľmi rozpoznané a správne inventarizované, **má zaiste nadregionálnu platnosť. V katalógu keramických kadlubov je odlievacia forma na klinčeky (nález 1), ďalej formy s jedným alebo viacerými negatívmi na ploché krúžky (nálezy 2 až 7), formy pravdepodobne na tyčinkovité hrivny (nálezy 8 a 9) a formy na bližšie neznáme predmety (nálezy 10 a 11).** Ku kadlubom z keramického materiálu v recenzovanom zväzku PBF možno dodať, že všetky spoľahlivo identifikované nálezy sú datované do doby popolnicových polí a pochádzajú z Bádenska-Württemberska a Bavorska (s. 74).

Rovnako bronzové odlievacie formy sú v študovanom časopriestore doložené zriedkavejšie než formy z kameňa (s. 75). Z desiatich lokalít v nálezovom fonde pochádza 9 (11) kadlubov z bronzu. Až osem katalogizovaných odlievacích foriem (nálezy 12 až 19) slúžilo na výrobu lalokovitých sekier (nem. *Lappenbeilen*) niekoľkých typov a variantov z doby popolnicových polí. Mimoriadnym artefaktom je viacdielna bronzová forma (nález 20) na plnú rukoväť meča typu Mörigen, ktorý sa používal na širokom európskom teritóriu v závere doby popolnicových polí. Tento kadlub sa našiel ešte pred polovicou 19. stor. (asi) v depote na lokalite Erlingshofen v Bavorsku a z rôznych dôvodov pozornosť bádateľov vzbudzuje aj v súčasnosti (najnovšie napr. *Miketta 2017*, 252, tab. 37). Nálezy 21 a 22 sú označené ako viac-menej problematické, resp. funkčne nejasné kadluby. V súvislosti s makroskopickou analýzou stôp používania tejto skupiny artefaktov stojí za zmienku, že ani na jednej bronzovej forme z pracovného priestoru sa neidentifikovali zreteľné stopy liateho bronzu. Celý súbor kadlubov z bronzu sa viaže na dobu popolnicových polí (s. 94) a M. Overbeck ho uvádza do kontextu s obdobnými nálezi z širšej strednej Európy, kde ich bolo k roku 1999 známych okolo 150 (s. 95).

Najpočetnejšiu skupinu nálezového fondu predstavujú kamenné kadluby (od s. 96), ktorých je evidovaných až 154 (88 %). Našli sa na 79 rôznych lokalitách a približne 64 % odlievacích foriem z kameňa možno klasifikovať ako sídliskové nálezy. Zvyšné percentá patria kadlubom v depotoch, hrobové nálezy sú veľmi zriedkavé. Pozoruhodným zistením je fakt, že na kadluboch z kameňa autor rozpoznal 317 negatívov na rozličné typy bronzových predmetov (s. 96, obr. 14 na s. 97). Prehľad odlievacích foriem tejto skupiny sa začína unikátnym viacdielnym kadlubom na meče (nález 23), ktorý sa našiel na už vyššie spomínanej lokalite Heilbronn-Neckargartach (s. 104). V ďalších katalogizovaných formách sa odlievali dýky (nálezy 24 a 25), prípadne dýky zároveň s inými predmetmi (nálezy 26 a 27). Z pracovného priestoru sú známe tiež kadluby na hroty kopijí (nálezy 28 až 32), resp. kadluby na hrot kopije a ingot s U či V prierezom (nálezy 33 a 34). Odlievacia forma na hrot kopije, dýku a dláto (nález 35) bola súčasťou depotu na bavorskej lokalite Burgkirchen a. d. Alz-Margarethenberg a ako jedna z mála v pracov-

nom priestore nesie negatívy troch odlišných predmetov (s. 124). Súčasťou súpisu kamenných kadlubov sú viaceré formy na hroty šípov (nálezy 36 až 44), resp. formy na hroty šípov a neznáme druhy predmetov (nálezy 45 a 46), ktoré sa odlievali v dobe popolnicových polí (s. 129). V 19 formách z kameňa sa identifikovalo dovedna 21 negatívov sekier (niekoľkých typov) a sekerovitých hrvien, poprípade sekier a predmetov inej funkcie (nálezy 47 až 63). Je pochopiteľné, že vo väčšom spektre kadlubov na sekery sa odzrkadľuje všeobecne širší časový rozptyl katalogizovaných nálezov z doby bronzovej (s. 137). V ďalších kadluboch sa odlievali kladivá s tuľajkou (nálezy 64 až 66), dláto (nález 67) alebo dláto s tuľajkou a pravdepodobne tyčinkovitá hrivna (nález 68). Relatívne početné formy na kosáky, eventuálne na kosáky zároveň s inými predmetmi (nálezy 69 až 80) v pracovnej oblasti sú vo všetkých prípadoch z doby popolnicových polí (s. 149). Ešte početnejšie sú zastúpené kadluby na nože, ale aj na nože spoločne s inými typmi predmetov (nálezy 81 až 94), tiež zväčša z doby popolnicových polí. Ďalšie riadky patria formám na britvy (nálezy 95, 80 a 104), na závesky alebo na závesky v kombinácii s odlišnými predmetmi (nálezy 96 až 105). Negatívom na odlievanie ihlíc z doby bronzovej môže podľa autora zodpovedať celkom 25 pozdĺžnych zahĺbení na 13 rôznych kadluboch (nálezy 106 až 116, eventuálne 61 a 126). Evidované sú aj formy na odlievanie rebrovitých prsteňov (nálezy 117 až 120), na malé krúžky, resp. na krúžky spoločne s inými predmetmi (nálezy 121 až 129), ako aj na asi tyčinkovitý krúžok (nález 130). Na ďalšom zo singulárnych kadlubov (nález 131) sú podľa autora negatívy na cvočky (?). Nálezy 132 až 137 svedčia s veľkou pravdepodobnosťou o odlievaní hrvien rozličného priemeru. V kontexte s metalúgiou neželezných kovov doby bronzovej, resp. doby popolnicových polí a súvetskými technikami metalurgov, sú bez pochyb významnými nálezi kadluby na kovové odlievacie jadrá (nálezy 138 a 139), používané pri výrobe predmetov s tuľajkou. Nálezy 140 a vyššie sú kadlubmi z kameňa, v ktorých sa odlievali predmety neurčitej funkcie.

Za katalógom najpočetnejšie zastúpenej skupiny nálezov – kamenných kadlubov –, sú rozobraté ich špecifiká (od s. 188). Čo sa týka materiálu, až 124 exemplárov zo 154 bolo vyhotovených zo sedimentárnych hornín, najmä z variet pieskvcov, čo dokladá 118 foriem (obr. 16 na s. 188, tabeľa 17 na s. 190 až 199). Autor si na viacerých kadluboch z kameňa všimol tiež viac alebo menej zreteľné stopy po nástrojoch, ktorými boli vyrobené (resp. vypracované negatívy odlievacích predmetov), čo zúročil v kapitole o výrobe odlievacích foriem (od s. 201). Stať pojednávajúca o spôsoboch použitia kadlubov (od s. 204) čerpá z výsledkov experimentálnej archeológie. Je všeobecne známe, že kamenné kadluby, podobne ako bronzové kokily, boli trvácne a tým pádom viacnásobne použiteľné. Experimenty nás poučujú, že pieskvcové formy sa mohli žeravým bronzom naplniť najmenej 20-krát bez toho, aby došlo k ich väčšiemu poškodeniu. Avšak ojedinele bola životnosť kamenných kadlubov uspokojená dokonca na viac než 100 použití (s. 204)! Pravda, trvácnosť foriem ovplyvňovalo veľa faktorov, ktoré priamo súviseli s ich (ne)správnym upotrebením v procese odlievania. Svedčia o tom stopy po používaní (najčastejšie popraskanie, prepálenie, zadymenie povrchu), ktorým sa autor tiež detailnejšie venoval (od s. 207). Makroskopicky zistil, že veľká časť analyzovaných kadlubov sa poškodila už metalurgom v dobe bronzovej (s. 209). Kamenné kadluby zaiste najvy-

raznejšie vypovedajú o metalurgii éry bronzu v študovaných spolkových krajinách Nemecka, avšak väčšina z nich patrí do doby popolnicových polí (obr. 19 na s. 210). V záverečnej stati sa konštatuje nápadnejšia väzba nálezísk kamenných kadlubov na vybrané úseky v povodiach Rýnu, Mohanu, Neckaru či na hornom Dunaji (s. 211). Prácu M. Overbecka štandardne ilustrujú tabuľky (70 obrázkov a máp), na aké sme v edícii PBF zvyknutí.

Druhou časťou recenzovanej publikácie (od s. 213) je príspevok univerzitného profesora A. Jockenhövela, ktorý súborne spracoval hroby z eneolitu, doby bronzovej a zo staršej doby železnej, obsahujúce inventár staroeurópskych kovolejárov – kadluby, dýzy a tégly. Predložená štúdia má štruktúru edície PBF a je tak vítaným doplnkom, ako aj užitočným pokračovaním práce M. Overbecka. V zásade ide o vyvrcholenie systematického záujmu A. Jockenhövela o problematiku, ktorou sa intenzívnejšie zaoberá od prelomu 60. a 70. rokov 20. stor. (s. 217).

Úvodné kapitoly, ktoré osvetľujú terminologické otázky a pramennú bázu k hrobom remeselníkov – špeciálne metalurgov kovolejárov zo sledovaného úseku metalika, nasleduje katalóg hrobov/pohrebísk s odlievacími formami zo širšej strednej Európy, ale aj z priľahlých častí západnej a severnej Európy a z Balkánu (od s. 227). Analyzované hroby s kadlubmi, medzi ktorými sa nachádza aj niekoľko lokalít zo Slovenska (Matúškovo, Nižná Myšľa, Ilava, Vyšný Kubín, Panické Dravce a Rimavská Sobota-Vyšná Pokoradz; tabula 1 na s. 228 až 231), sú v katalógu usporiadané chronologicky, v prípade nálezov z mladšej a neskoršej doby bronzovej podľa kultúrnych okruhov doby popolnicových polí a zároveň v rámci súčasných štátnych teritórií. Katalóg uzatvárajú problematické hrobové nálezy, ktorých je, našťastie, minimum. Pravda, do zoznamu nálezov lužickej kultúry zo Slovenska by bolo možné zahrnúť aj hrob s kadlubom na odlievanie sekier z rozsiahleho žiarového pohrebiska v **Trenčíne-Biskupciach** (Cheben 2009, 93). Zmienka o tomto náleze bez jeho vyobrazenia je v slovenskej odbornej spisbe, pochopiteľne, najmä zahraničnému bádateľovi ľahko prehliadnuteľná.

Päťdesiat hrobových nálezov s kadlubmi spravidla vyhodnotenie (od s. 270), v rámci ktorého autor v zmysle zaužívanej schémy publikácií PBF po kritike prameňov ďalej detailne rozoberá mnohé aspekty tejto skupiny predmetov, ako napríklad ich časové postavenie, teritoriálne rozšírenie, sociálny kontext a pod. V stati o materiáloch odlievacích foriem zrejme veľmi neprekvapí, že väčšina kamenných kadlubov z Európy bola zhotovená zo sedimentárnych hornín, hlavne z variet pieskovca (s. 281). Zvláštnu pozornosť A. Jockenhövel venoval „palette produktov“, na ktorú ukazujú negatívy odlievacích foriem z hrobov. Prezentované sú v chronologickom slede od konca eneolitu až po staršiu dobu železnú, pozorujú sa špecifiká aj spojitosti týchto kadlubov. V hrobových kontextoch sa na formách vyskytli negatívy (v publikácii zoradené podľa početnosti rozpoznaných predmetov) kosákov, sekier s tuľajkou, prípadne kladív a dlát s tuľajkou, nožov, britiev, ihliel spŕon, ihlíc a šijacích ihliel, hrotov kopijí/oštepov a šípov, tyčinkovitých hrívien a iných typov predmetov, napríklad záveskov (s. 298).

Zvyšné dva katalógové súpisys a s nimi súvisiace poznámky A. Jockenhövela patria dýzám, resp. častiam dúchadiel, a tégľom, ktoré sa objavili v hrobách metalurgov zo sledovaného úseku metalika (od s. 299). Z autopsie naznačujem, že tieto súpisys ešte v budúcnosti rozšíria (nepublikované) hrobové nálezy zo Slovenska.

Zo zhrnutia a záveru druhej časti recenzovanej publikácie PBF vyplýva, že autor príspevku má v databáze zaregistrovaných 518 hrobov (a/alebo hrobových nálezov) remeselníkov, pričom **predmety z okruhu archeometalurgie** obsahuje len 73 (14 %) z nich. V 50 (9,7 %) hrobách eviduje kadluby, v 15 (3 %) hrobách dýzy a v šiestich (1,2 %) hrobách tégly, čo je však vzhľadom na celkový počet preskúmaných hrobov v analyzovanom časopriestore značne nízky počet (s. 312). Pravda, niektoré kultúrne oblasti vykazujú koncentrácie hrobov metalurgov – kovolejárov – (napr. v lužickej kultúre), niektoré regióny sú zatiaľ bez študovaných nálezov, čo je na prvý pohľad zrejme už z mapy/obr. 2 na s. 227. Súčasťou generalizovania poznatkov o pertraktovaných hrobových nálezoch (nástrojoch, skupinách nástrojov a ich kombináciách) je vyčlenenie štyroch odlišných skupín hrobov remeselníkov, v ktorých majú svoje pozície aj pravekí metalurgovia (s. 314). V záverečných riadkoch tým pádom A. Jockenhövel rozmyšľa o pravekom remesle, ale aj o jeho sociálno-ekonomickom pozadí, magicko-rituálnych kontextoch a v neposlednom rade o symbolike.

Tretí zväzok XIX. oddelenia publikácií PBF môže poslať **všetkým bádateľom, ktorí sa zaoberajú otázkami metalurgie farebných kovov v dobe bronzovej na európskom kontinente**. Skúsme dúfať, že nejde o posledný zväzok na túto tému v edícii *Prähistorische Bronzefunde*.

LITERATÚRA

- Bartík 2012 – J. Bartík: Odlievacie formy mohylových kultúr zo Slovenska. In: R. Kujovský/V. Mitáš (ed.): *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Nitra 2012, 35–42.
- Bátora 2018 – J. Bátora: *Slovensko v staršej dobe bronzovej*. Bratislava 2018.
- Ilon 2006 – G. Ilon: Bronzezeitliche Gussformen in dem Karpatenbecken (Vorstudie). In: J. Kobaľ (Hrsg.): *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczy zum 175. Geburtstag*. Ushhorod, 5.–6. Oktober 2005. Užhorod 2006, 273–301.
- Cheben 2009 – I. Cheben: Pokračovanie výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. *AVANS* 2007, 2009, 91–95.
- Miketta 2017 – F. Miketta: *Die bronzezeitlichen Eisenartefakte aus Mittel- und Westeuropa. Chronologische, typologische und chorologische Untersuchungen*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 302. Bonn 2017.
- Pančíková 2008 – Z. Pančíková: Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku. *Pamiatky archeologické* 99, 2008, 93–160.
- Paret 1954 – O. Paret: Ein Sammelfund von steinernen Bronze- und Eisenformen aus der späten Bronzezeit. *Germania* 32, 1954, 7–10.

Vladimír Mitáš

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0441 „Prínos Slovenska pre hospodársky a spoločenský rozvoj stredoeurópskych popolnicových polí“ a grantového projektu 2/0115/18 agentúry VEGA „Metalurgia a využitie farebných kovov v mladšom praveku až vo včasnom stredoveku na Slovensku“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2019.67.11>